

Definition And Stages Of Socialization

समाजीकरण :- व्याख्या आणि अवस्था

प्रस्तावना :-

समाजीकरण ही समाजशास्त्रातील महत्त्वपूर्ण अशी केंद्रिय संकल्पना म्हणून ओळखली जाते. 'मनुष्य हा एक सामाजिक प्राणी आहे.' असे अँरिस्टॉटल यांनी म्हटले आहे. मात्र प्रत्यक्षात मानव हा जन्मतःच सामाजिक प्राणी नसतो. सामाजिक प्राणी होण्यासाठी त्याच्यावर समाजीकरणाची प्रक्रिया करावी लागते. जन्माला येणारे प्रत्येक बालक हे केवळ शरीरानेच मानव प्राणी असते, त्याच्याकडे मानवाने जैविक व शारिरीक गुणधर्म असतात. तो फक्त रक्त, पेशी, वेगवेगळे अवयव या सर्वांचा एक जीव असतो. त्याला कोणत्याही प्रकारची सामाजिक जाणीव नसते. कोणताही मानव प्राणी जन्मतः संस्कृती, व्यक्तिमत्व, सामाजिक नियमने इ.चा वारसा घेऊन येत नाही. अशा केवळ मानवी शरीराने अस्तित्त्व प्राप्त झालेल्या बालकाचे रूपांतर सामाजिक मानव प्राण्यामध्ये करणे अत्यंत आवश्यक असते. जीवन कसे जगावे यासाठी योग्य शिक्षण, शिस्त, संस्कार, मार्गदर्शन कोणाकडून तरी मिळवणे आवश्यक असते. वरील सर्व कामे ज्या प्रक्रियेच्या माध्यमानून पार पाडली जातात त्या प्रक्रियेला 'समाजीकरणाची प्रक्रिया' म्हणून ओळखले जाते.

मानवी शरीराने अस्तित्त्व लाभलेल्या बालकाचे रूपांतर अनेक संस्कारांच्या सहाय्याने सामाजिक मानव प्राण्यामध्ये करणारी प्रक्रिया म्हणून समाजीकरणाकडे पाहिले जाते. समाजीकरणाची प्रक्रिया व्यक्तीच्या जन्मापासून ते त्याच्या मृत्यूपर्यंत अखंडितपणे सुरु असते. समाजशास्त्रज्ञ किंगले डेव्हिस यांच्या मते, नवजान बालकाला सामाजिक मानवप्राणी बनवणारी प्रक्रिया म्हणजेच 'समाजीकरण' होय.

1099 व्याख्या :- Definition

1] ऑगबर्न :-
"समाजीकरण म्हणजे अशी प्रक्रिया की जिच्यामुळे व्यक्ती सामाजिक नियमने आत्मसात करते."

2] हेरी जॉन्सन :-
"सामाजिक श्रुमिका पार पाडण्याचे सामर्थ्य शिकणाऱ्याला प्राप्त करून देणारे शिक्षण म्हणजे 'समाजीकरण' होय. समाजीकरणामध्ये संस्कृती शिकून घेतली जाते."

3] हॉर्टन आणि हंट :-
"समाजीकरण ही एक अशी प्रक्रिया आहे की जिच्यामुळे व्यक्तीला तिच्या समूहाची नियमने आत्मसात करता येतात. परिणामी व्यक्तीच्या 'स्व' चा विकास होतो."

4] हॉब्स :-
"समाजीकरणामुळे सजीव प्राण्यांचे सामाजिक मानवात रुपांतर होते."
समाजीकरणामुळे सजीव शारीरिक मानव प्राण्यांचे रुपांतर सामाजिक मानव प्राण्यांमध्ये केले जाते. या प्रक्रियेचा अर्थ पुढीलप्रमाणे

1) समाजीकरण ही एक प्रक्रिया आहे.
2) समाजीकरण ही प्रक्रिया व्यक्तीला ग्रहण करावी लागते.
3) समाजीकरणाच्या साध्यमानून व्यक्ती संस्कृतीचे संपादन करून घेते. नियमने, सामाजिक मूल्ये, प्रथा, कौशल्ये यांसारख्या अनेक गोष्टी आत्मसात केल्या जातात.

4] जैव अवस्थेमधील मुलांचा सामाजिक प्राणी म्हणून विकास घडवून आणला जात असतो, त्यामुळे व्यक्तीला मानवत्व प्राप्त होते.

5] समग्र समाजाच्या दृष्टीने समाज सातत्य टिकवून ठेवण्यासाठी संस्कृतीचे संक्रमण करण्यासाठी ही प्रक्रिया अत्यंत आवश्यक आहे.

6] समाजीकरणामुळे व्यक्तीच्या 'स्व' या संकल्पनेचा विकास घडून येतो.

समाजीकरणाच्या अवस्था / टप्पे / पायऱ्या :-

Stages of Socialization :- समाजीकरण ही प्रक्रिया व्यक्तीच्या जन्मापासून ते तिच्या मृत्यूपर्यंत निरंतरपणे चालू राहणारी प्रक्रिया म्हणून ओळखली जाते. या प्रक्रियेमध्ये काही अवस्था किंवा टप्पे दिसून येतात. समाजीकरणाची प्रक्रिया टप्प्या-टप्प्याने अधिक गुंतागुंतीची होत जाणारी प्रक्रिया आहे. व्यक्तीचे प्रारंभीचे समाजीकरण कुटुंबासारखे कमी गुंतागुंतीच्या समूहांत घडून येते. नंतर हेच समाजीकरण व्यापक समाजात घडून येते. या प्रक्रियेमध्ये अनेक गोष्टी व्यक्तीला शिकवल्या जात असल्या तरी सर्वच गोष्टी सर्व प्रकारचे ज्ञान पुढावर वेळी शिकवले जात नाही. व्यक्तीचे वय तिची भावनिक व मानसिक क्षमता विचाराने घेऊनच समाजीकरण घडवून आणले जाते.

समाजीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये लहान मूल वाढत असताना त्या मुलाबरोबर समाजातील अनेक घटक आंतरक्रिया प्रस्थापित करताना त्याच्यावर वेगवेगळे संस्कार करतात. यामुळे त्या मुलातील 'श्व' ची भावना निर्माण होऊन त्याच्या व्यक्तीमत्त्व विकासास सुरुवात होते. सामाजिक मूल्ये, शिस्त, आकांक्षा व्यक्तीच्या मनावर बिंबवून समाजातील विविध भूमिका पार पाडण्यासाठी त्याला तयार करणे, त्याच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास घडवून आणणे, हीच समाजीकरणाची उद्दिष्ट्ये आहेत. समाजीकरणाने विविध सामाजिक भूमिकांचे आंतरिकरण होते. असे मत हेरी जॉन्सन यांनी मांडले आहे. ही सर्व समाजीकरणाची प्रक्रिया पुढावर वेळी होत नाही तर त्याच्या विविध अवस्था किंवा टप्पे दिसून येतात. हेरी जॉन्सन, टॉलकॉट पार्सन्स यांनी समाजीकरणाच्या प्रमुख चार अवस्था स्पष्ट केलेल्या आहेत त्या पुढीलप्रमाणे :-

1] मौखिक अवस्था :- **Oral Stage (जन्म ते 1 वर्ष)**

मुलाच्या जन्मापासून ते सुमारे 9 वर्षांपर्यंत ही अवस्था मानली जाते. समाजीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये ही अवस्था अत्यंत महत्त्वाची समजली जाते. कारण, जन्माला आलेल्या बालकाच्या जीवनाला या अवस्थेपासूनच सुरुवात होते. या काळात लहान मूल हे पूर्णपणे आपल्या आईवर अवलंबून असते. मुलाचा जास्तीत जास्त संबंध फक्त आईशीच येत असतो. मौखिक अवस्थेमध्ये मुलाच्या गरजा थ

मर्यादित असतात. मुलांचे संरक्षण या गोष्टीला अधिक प्राधान्य दिले जाते. त्या लहान बालकांना सभोवतालच्या पर्यावरणाशी समायोजन साधावे लागते. मुलांचा शारीरिक आणि मानसिक विकास करणे हे आईने प्रमुख कार्य असते. या अवस्थेमध्ये मुलांचा संबंध आईशी असल्याने आई आणि मुल यांच्यात प्राथमिक तादात्म्य निर्माण होते. बालकाच्या विशिष्ट गरजा लक्षात घेऊन पूर्ण करण्याची जबाबदारी आईची असते. आईपासून लहान मुलांना शारीरिक संरक्षण आणि सुख मिळत असते. या जाणीवेमधूनच आईची ओढ निर्माण होते. त्यामधूनच त्याची समाजीकरणाची गरज पूर्ण होत असते.

मौखिक अवस्थेन मुलांच्या आंतरक्रिया त्यांच्या आईशी प्रामुख्याने होतात. तरीही त्यांच्या गरजा भागवणारी व्यक्ती आणि आई वेगवेगळ्या आहेत असा भेद प्रारंभी त्याला करता येत नाही मात्र आईचा स्पर्श आणि इतर सदस्यांचा स्पर्श यामधील फरक जाणवण्यास सुरुवात होते. आपण सतत आईजवळ असावे अशी भावना मुलांमध्ये निर्माण होते. आपल्या सभोवतालच्या सर्वच सजीव - निर्जिव, मूर्त - अमूर्त वस्तूपेक्षा आपण वेगळे आहोत अशी जाणीव निर्माण झालेली असते. यत्नात अर्ध बालकांमध्ये 'स्व' ची जाणीव निर्माण झालेली नसते.

थोड्या कालावधीनंतर त्यांचा परिचय इतर लोकांशी होऊन आंतरक्रियेची सुरुवात होते. तरीही समाजीकरणाच्या पहिल्या अवस्थेमध्ये आई हीच मुलांचे समायोजन करते. या अवस्थेमध्ये जन्म ते ५ वर्षांपर्यंतचा कालावधी असल्याने त्याला शिस्त लावण्याचा प्रयत्न केला जात नाही. त्यांच्या गरजेनुसार त्यांना सुख देणे हे प्रमुख कार्य असते. या अवस्थेच्या शेवटी स्वतःच्या भूकेवर थोडेफार नियंत्रण ठेवण्यास बालक शिकत असते. मौखिक अवस्थेमध्ये आई आणि लहान मुल यांच्यात धानिष्ठ संबंध निर्माण झालेला असतो.

२) गुदावस्था :- The Anal Stage (1 ते 3 वर्ष)

बालकाच्या पहिल्या वर्षाच्या अखेरीपासून ते वयाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंत दुसरी अवस्था म्हणून गुदावस्थेला ओळखले जाते. या अवस्थेमध्ये बालकाच्या जैविक विकासास सुरुवात झाल्या-नंतर सभोवतालच्या वस्तू आणि व्यक्ती याची त्याला स्पष्ट जाणीव होऊ लागते. याच अवस्थेमध्ये मुलाच्या शारीरिक, मानसिक व भावनिक इ. गोष्टींचा काही प्रमाणात विकास घडून येतो. त्यामुळे लहान बालकाला शिस्त लावण्याचा प्रयत्न याच अवस्थेमध्ये केला जातो. समाजीकरणाच्या या अवस्थेमध्ये एका नवीन संघर्षाच्या आणि ताणतणावच्या परिस्थितीला लहान बालकास सामोरे जावे लागते. मलमूत्र विसर्जनाच्या संदर्भात शिस्तीच्या अपेक्षा हेच ताणतणावचे प्रमुख कारण असते. शिस्त आणि संस्कार याची प्रत्यक्ष सुरुवात याच काळावधीमध्ये सुरु होते. मुलाच्या वर्तनाविषयीच्या समाजाच्या असणाऱ्या अपेक्षा त्याला शिकवण्यास प्रारंभ या अवस्थेमध्ये झालेला असतो. बाक्षिस आणि शिक्षा या दोन्ही तंत्रांचा वापर शिस्त लावण्यासाठी केला जातो.

समाजीकरणाच्या दृष्टीने महत्त्वाची घटना म्हणजे लहान मूल स्वतः आणि आई या दोन्ही भूमिकांची आंतरीकरण करू लागणे इतर व्यक्तीच्या सूचनांना प्रतिसाद देणे यासही सुरुवात होत असते. बालकाच्या जैविक विकासाची वाटचाल सुरु झाल्याने आपल्या सभोवतालच्या व्यक्ती, वस्तू याची स्पष्ट जाणीव होते. सुरुवातीच्या काळात एकाच दिशेकडे किंवा वस्तूकडे लक्ष देणे, एखादी वस्तू हातामध्ये धरून ठेवणे इ. प्रक्रिया सुरु होनात. मुलांच्या मानसिक विकासातील महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे पूर्वी पाहिलेल्या वस्तू ओळखले जातात. वस्तूचे वेगळेपण व स्वतंत्र अस्तित्व याची त्याला जाणीव होते. वस्तू आणि व्यक्ती यासंदर्भात कसे वागले पाहिजे. यविषयी त्याच्या मनात काही प्रेरणा निर्माण होनात.

उदा. कुटुंबामध्ये इतर व्यक्ती असतानादेखील आईला पाहताच तिच्याकडे जाणे, दुधाची बाटली दिसताच नोंडाला लावणे, दरवाजा पुढे ढकलणे इ. म्हणजेच या अवस्थेमध्ये त्याला वस्तूस्थितीची जाणीव होऊ लागते. बालकाची ही अवस्था म्हणजे त्याला होणारी वस्तूस्थितीची जाणीव आणि हिच जाणीव समाजीकरणाचा भाग

असल्याचे मन विचारवंत बोगर्डिस यांनी व्यक्त केले आहे.

3) इडिपल अवस्था :- (The Oedipal Stage) 4 ते 12 वर्ष

समाजीकरणाची ही अवस्था वयाच्या चौथ्या वर्षापासून ते बाराव्या वर्षापर्यंत ओळखली जाते. या अवस्थेमध्ये सुरुवातीलाच लहान बालकांना स्वतःबद्दलची जाणीव निर्माण होते. लिंगभेदाच्या जाणीवबरोबरच इतर व्यक्ती आपल्यापेक्षा वेगळ्या आहेत. आपणही त्यांच्यापेक्षा वेगळे आहोत आपलेही स्वतंत्र अस्तित्व आहे. या याविषयी अनेक गुंतागुंतीच्या कल्पना त्यांच्या मनामध्ये निर्माण होत असतात.

लहान मुल जसे वाढू लागते शाळेमध्ये प्रवेश घेतल्यानंतर या कालावधीत शाळा, शिक्षक, पुस्तके, मित्र, विविध प्रकारचे खेळ इतर व्यक्ती या सर्वांशीच म्हणजेच बाह्य जगातील न संपणाऱ्या आंतरक्रियांना सुरुवात होते. त्यांच्या स्वतःच्या म्हणजेच आत्म-विकासाच्या व व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासाचा चालना मिळते. यामधून आपण कोण आहोत, आपणास काय बनायचे आहे. याविषयीच्या प्राथमिक जाणीवा या अवस्थेमध्ये निर्माण होतात. स्वतःबद्दलची एक प्रतिमा त्यांच्या मनात तयार होते. च. सी. डच कुने यांच्यामते लहान बालकातील 'स्व' या संकल्पनेचा विकास हाच खऱ्या अर्थी समाजीकरणाचा गाभा आहे. ज्याप्रमाणे दर्पण किंवा आरशात आपण कसे दिसतो त्याचप्रमाणे मुले इतरांना आरशासारखा उपयोग करतात. आपल्या वर्तनाबाबत इतर व्यक्तींकडून दिल्या जाणाऱ्या प्रतिक्रियांच्या आधारे ती स्वतःचे मूल्यमापन करतो. यावरूनच कोणत्या क्रिया कशाच्या याविषयीचा निर्णय त्यांच्याकडून घेतला जातो. या अवस्थेमध्येच अशा आंतरक्रियांमधूनच स्वतःचा विकास होत जातो.

जॉर्ज मिड यांच्या मते या अवस्थेमध्ये सामाजिक आंतरक्रियांमुळे मुलांच्या अंगी स्वतःची जाणीव निर्माण होते. इतरांच्या वागण्याप्रमाणे ती वागण्याचा प्रयत्न करत असतो. म्हणजेच इतरांच्या भूमिका स्विकारल्या जातात. तर सिगंड फ्राईड यांच्या मते मूल आपल्या आई-वडिलांना प्रमाण मानून त्यांच्याच प्रमाणे वागण्याचा प्रयत्न करते. वर्तनाविषयी आई-वडिलांची जी

प्रमाणे असनात, तिच मुलांच्या व्यक्तिमत्व विकासात घडली जाणाऱ्या अवस्थेत मध्ये मुलांमध्ये अहंकी (ego) भावना निर्माण होत जाते. इडिपस अवस्थेन मध्ये लैंगिक भावनेन अबाध मनाच्या पातळीवर मुलांच्या मनामध्ये वडिलांविषयी रागाची, निरस्काराची भावना निर्माण होते. यालाच इडिपस गंडाचा काळ म्हणून ओळखले जाते. हा भावनिक गुंता असलाच न राहता यामध्ये बदल होतो.

मुलांच्या भावी आयुष्यातील समाजीकरणाचा पाया घालण्याच्या दृष्टीने ही अवस्था अत्यंत महत्वाची आहे. कारण इतरांच्याप्रमाणे मूर्खता साकारण्याचा प्रयत्न या अवस्थेमध्ये होत असतो. या अवस्थेमध्ये मुलांना योग्य प्रेम मिळाले नाही, त्यांच्या समाजीकरणाने काही त्रुटी राहिल्यास त्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासात अनेक दोष, समस्या निर्माण होतात.

4]

कुमारावस्था / पौंगंडावस्था *The Adolescent Stage* 13 ते 18 वर्षे

साधारणपणे 13 ते 18-19 वर्षांपर्यंतची ही अवस्था मानली जाते. किशोरावस्था म्हणूनही या अवस्थेला ओळखले जाते. या पूर्वीच्या अवस्थांमध्ये लिंगभेद, लिंगजाणीव व त्यानुसार आपले हक्क आणि कर्तव्य याची जाणीव झालेली असते. मूल हे आई-वडील व शिक्षक यांच्या नियंत्रणामध्ये या अवस्थेपर्यंत असते. मात्र किशोरावस्थेमध्ये याडल परिस्थिती असते. मुलांमुलींना आईवडिलांचे नियंत्रण नकोसे वाटते. त्यांना मुक्त वातावरणाने स्वतंत्रपणे जगावे अशी इच्छा निर्माण होत असते. यासाठीच समाजीकरणाची ही अवस्था स्वतंत्रतेचा विचार यादृष्टीने महत्वाची मानली जाते. अज्ञान अवस्थेमध्येून सज्जान अवस्थेकडे जाणारा महत्वाचा टप्पा म्हणून या अवस्थेला ओळखले जाते. पालकांच्यापासून जास्तीत जास्त स्वतंत्र होण्याच्या वर्तनामुळे तसेच स्वतः निर्णय घेण्याच्या क्षमता विकसित करण्याच्या प्रयत्नाने अनेक ताणतणावांना या वयातील मुलांना सामोरे जावे लागते.

कुमारावस्थेमध्ये शारीरिक आणि मानसिक बदल वेगाने घडतात. याच वयात भिन्नीलिंगी व्यक्तिविद्दल आकर्षण मुलांच्या मनात निर्माण होते. या वयातील मुलांचे भावनिक विश्व अत्यंत संवेदनशील असते. त्यामध्येूनच मुलांमध्ये स्वप्नाळूपणा निर्माण होतो. कुटुंबाबाहेरील

मित्रमैत्रीशील संपर्क अधिक वाढतो. भावी जीवनाविषयी अनेक कल्पना त्यांच्या मनात निर्माण होतात. तसेच त्यांना वास्तव परिस्थितीलाही सामोरे जावे लागते.

या अवस्थेमध्ये समाजीकरणाची महत्त्वाची बाब म्हणजे अनेक सामाजिक भूमिकांचे संपादन याच वयात केले जाते. भावी जीवनाची पूर्वतयारी मानसिक पातळीवर होत असते. यासंबंधी अनेक प्रश्न त्यांच्या मनात निर्माण होत असतात. मानसिक व जैविक बदल हा महत्त्वाचा भाग असतो. अशावेळी समतोल राहण्यासाठी आई - वडिल, शिक्षक, धर्मगुरू इ.चे मार्गदर्शन महत्त्वाचे ठरते. त्यांना न दुखवता समजून घेऊन समाजीकरण घडवून आणावे लागते. कला, क्रिडा, संगीत, नाट्य या क्षेत्रांमिल विषयी याच वयात अभिरुची निर्माण होते. लोकनीती, कायदा इ.चे महत्त्व याच अवस्थेमध्ये शिकून घेतले जाते. आदर्श स्वरूपाच्या 'स्व'ची निर्मिती याच अवस्थेमध्ये होत असते. यानूनच व्यक्ती समाजाची क्रियाशील सदस्य बनते. वरीलप्रमाणे समाजीकरणाच्या प्रमुख चार अवस्था विशद केल्या जातात. मात्र समाजीकरणाची प्रक्रिया या अवस्थांमध्येच पूर्ण होते असे नाही. ही प्रक्रिया यापुढेही सुरु असते. यानंतर घडून येणारे समाजीकरण पुढील अवस्थांमध्ये जाते.

5]

प्रीठ सामाजिकरण :- Adult Socialization

व्यक्तीच्या प्रौढ वयातही समाजीकरण सुरु असते. मात्र हे समाजीकरण काही बाबतीत वेगळे असते. ज्या प्रक्रियेत व्यक्ती, प्रौढ व्यक्ती नवीन दर्जे आणि भूमिका शिकते त्यास प्रौढ - समाजीकरण म्हणून ओळखले जाते. व्यक्ती व्यावहारिक जीवनात प्रवेश करते. तेव्हा तिला नवनवीन अनुभव येत असतात. अशा वेळी नवीन अनुभवाला सामोरे जाऊन त्या परिस्थितीशी सामोरे जाणे साध्यवे लागते. व्यक्तीला स्वतःच्या कल्पना, सवयी यामध्ये बदल करावा लागतो. नवीन, कौशल्य, ज्ञान प्राप्त करावे लागते. म्हणजेच लहानपणी ज्या भूमिका शिकलेल्या नसतात अशा भूमिका या वयात शिकाव्या लागतात.

उदा :- विवाहामुळे पती / पत्नी म्हणून नवीन भूमिका त्याचप्रमाणे

जबाबदारी पार पाडावी लागते. मूलं झाल्यानंतर उमरि- वडील या नात्याची भूमिका पार पाडावी लागते. म्हणजेच याचा अर्थ व्यक्तिमत्वाला आकार देण्याची प्रक्रिया प्रौढ झाल्यानंतरही सुरु असते.

6]

पुनर्समाजीकरण :- Resocialization :- पुनर्समाजीकरण म्हणजे बालपणाच्या समाजीकरणात शिकलेल्या कल्पना सामाजिक मूल्य, भूमिका यांच्याहून वेगळ्या विशेष अशा कल्पना, सामाजिक मूल्ये, व भूमिकांचे नव्याने समाजीकरण घडून येणे होय. उदा. व्यक्ती कुटुंबात सामाजिक नियमन, धार्मिक अर्द्धा शिकत असते मात्र ती व्यक्ती शहरात गेल्यानंतर इतरांशी संपर्क झाल्याने काही प्रमाणात नवीन सामाजिक मूल्यांचा स्वीकार करते. याला पुनर्समाजीकरण म्हणून ओळखले जाते. मनोरुग्णालय, तुरुंग या ठिकाणी घडवून आणले जाणारे समाजीकरण हे एक पुनर्समाजीकरणाचे उदाहरण आहे.

7]

वृद्ध वयातील समाजीकरण :- Old Age Socialization

व्यक्ती वयाने वृद्ध झाली म्हणजे समाजीकरणाची प्रक्रिया थांबते असे नाही तर या वयातही काही नवीन भूमिका स्वीकाराव्या लागतात. अनेक समस्यांशी समायोजन साधण्यासाठी सतत नवीन गोष्टी शिकाव्या लागतात. या अवस्थेमध्ये व्यक्तीच्या मुलामुलींची वैवाहिक जीवनास सुरुवात झालेली असते. घरातील शूना, नानू यांच्याशी समायोजन साधवे लागते. दोन पिढ्यांमधील अंतरामुळे वैचारिक मतभेद निर्माण होतात. अशावेळी व्यक्तीला त्यांच्याशी समायोजन साधणे अवघड जाते. काही वेळा व्यक्तीला उर्वरित आयुष्य वृद्धाव्प्रमाणे व्यतीत करावे लागते. त्या ठिकाणी देखील नवीन परिस्थिती नवीन भूमिका यांच्याशी समायोजन करावेच लागते. याचाच अर्थ अगदी मृत्यूपर्यंत व्यक्तीला नव्या परिस्थितीला सामोरे जावे लागते. काहीतरी नवे स्वीकारावे लागते.

सारांश :-

शारीरिक मानवप्राण्यांचे सामाजिक मानव प्राण्यात रूपांतर करणारी समाजीकरण ही प्रक्रिया व्यक्तीच्या जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंत निरंतरपणे चालणारी प्रक्रिया असून वरीलप्रमाणे काही प्रमुख अवस्था या प्रक्रियेमध्ये दिसून येतात.

B) समाजीकरणाची साधने/शाखा :-

Agencies of Socialization

प्रस्तावना :-

समाजात जन्माला येणाऱ्या सदस्यांना ते समाजातील वर्तन प्रकारांचा शिक्कार करव्यास शिकवणारी प्रक्रिया (समाजीकरण) व्यक्ती आणि समाज या दोघांच्या दृष्टीने महत्त्वाची असते. समाजातील क्रियाशील सदस्य बनव्यासाठी ही प्रक्रिया उपयोगी ठरते. जन्माला आलेल्या बालकाजवळ असणाऱ्या क्षमतांचा विकास समाजीकरणाच्या माध्यमातून केला जातो. या प्रक्रियेमध्ये समाजीकरणाच्या साधनांची भूमिका महत्त्वाची ठरत असते.

या व्यक्ती, समूह किंवा इतर घटक यांच्याकडून समाजात समासद म्हणून जीवन जगण्यासाठी आवश्यक अशा शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक पात्रता, कौशल्ये व्यक्तीला शिकवली जातात. अशा सर्व घटकांना समाजीकरणाची साधने म्हणून ओळखले जाते. या साधनांचे वर्गीकरण दोन भागांमध्ये करता येईल.

A)

आधिकारी व्यक्ती :-

समाजीकरणाचे साधन असणारी व्यक्ती म्हणजे वय, सत्ता, अनुभव, कौशल्ये याबाबतीत ज्येष्ठ आणि ज्येष्ठ असणारी व्यक्ती होय. उदा. आई - वडील, कुटुंबातील ज्येष्ठ सदस्य, शिक्षक, समाजातील इतर व्यक्ती यांना समाजीकरणातील साधनांमध्ये आधिकारी व्यक्ती म्हणून ओळखले जाते. अशा व्यक्तींना व्यवहारात अनुभव असल्याने ते नवीन पिढीचे समाजीकरण योग्य पध्दतीने करत असतात.

B] समानतेचे नाते असणाऱ्या व्यक्ती :-

समानतेचे नाते असणाऱ्या व्यक्ती सुध्दा व्यक्तीही समाजीकरणाचे साधन म्हणून महत्त्वाची भूमिका पार पाडतात.

उदा. समवयस्क मित्र, शाळेतील, महाविद्यालयातील बरोबरची स्तर मुळे इ. समानतेचे नाते असणाऱ्या व्यक्तीशी मनमोकळेपणे आणि कोणत्याही विषयावर चर्चा करता येते. त्याठिकाणी कोणत्याही प्रकारचा मानसिक ताणतणाव नसतो. अनौपचारिकपणे समाजीकरण घडून येते.

समाजातील विविध समूहांकडून व्यक्तीचे समाजीकरण घडवून आणले जाते. त्याला समाजीकरणाची माध्यमे, साधने किंवा शाखा म्हणून ओळखले जाते. वरील दोन्ही प्रकारांच्या अंतर्गत समाविष्ट होणारी समाजीकरणाची साधने पुढीलप्रमाणे :-

1] कुटुंब :- Family

समाजीकरणाचे साधन म्हणून कुटुंबाला महत्त्व प्राप्त झाले आहे. कुटुंब ही व्यापक समाजाची एक साधी प्रतिकृती मानली जाते. मुलांचे प्राथमिक समाजीकरण कुटुंबामध्येच घडून येते. आई, वडील, मोठी भावंडे, ज्येष्ठ सदस्य यांच्याकडून मुलांचे समाजीकरण होते. समाजातील वर्तनां प्रकरांची ओळख प्रथम कुटुंबामध्येच होते. समाजातील सामाजिक नियमने, मूल्ये, शिस्त इ. ची माहिती कुटुंबात होते. कुटुंबाच्या मध्ये मुलांच्या स्वच्छा निर्मितीला सुरुवात होते. प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण प्रथम कुटुंबामध्येच होत असते. लहान मूल हे कुटुंबातील इतर सदस्यांना वर्तनाचे अनुकरण करते. समाज, संस्कृती, योग्य-अयोग्य वर्तन या सर्वांची ओळख कुटुंब संस्थेकडूनच करून दिली जाते. कुटुंबाच्या माध्यमानून जे समाजीकरण घडून येते. त्यामध्ये कुटुंबाचा दर्जा, आर्थिक स्तर, जात, धर्म याचा प्रभावही मुलांच्या मनावरती पडत असतो. अविष्यान ज्या भूमिका कराव्या आहेत. त्यासाठी आवश्यक क्षमता, त्याचा विकास कुटुंबाकडूनच केला जातो. कुटुंबामार्फत ज्या आपुलकीने, प्रेमाने व्यक्तीचे समाजीकरण केले जाते. असे समाजीकरण इतर कोणत्या समूहाकडून होत नाहीत.

मुलाचे पहिले सामाजिक संबंध कुटुंबातील व्यक्तींशी प्रस्थापित होताना ते अत्यंत घनिष्ट स्वरूपाचे असतात. कुटुंबातील सदस्यांचे वर्तन, त्यांचा स्वभाव, वातावरण या सर्वांचा परिणाम मुलाच्या व्यक्तिमत्त्वावर होत असतो. जर कौटुंबिक जीवनात व्यक्तीचे समाजीकरण योग्य पद्धतीने झाले नाही तर त्याच्या व्यक्तिमत्त्वात काही दोष, उणिवा निर्माण होतात. कुटुंबातील समाजीकरणाने काही दोष राहिल्यास, आवश्यक प्रेम न मिळाल्यास अशा व्यक्ती पुढे मानसिक रुग्ण गुन्हेगारी प्रवृत्तीच्या होतात याच आधारे समाजीकरणाने साधन म्हणून कुटुंबाचे महत्त्व लक्षात येते.

2]

शाळा :-

शाळा, महाविद्यालये इतर शिक्षणसंस्था यांना आधुनिक समाजातील समाजीकरणाने साधने म्हणून ओळखली जातात. कुटुंबाबाहेर मुलाचा जास्तीत जास्त संबंध शाळा व शिक्षक यांच्याशी येत असतो. संस्कृतीच्या औपचारिक घटकांची ओळख शाळेमध्येच होत असते. भावी काळातील सर्व भूमिकांची तयारी कुटुंबात होणे अशक्य असते. यासाठी किमान शाळेत शिक्षणाची गरज असते.

लहान मुल घरामध्ये बोलायला शिकते, मात्र त्या भाषेचे व्याकरण, लेखन, कला, साहित्य याची ओळख शाळेमध्येच करून दिली जाते. नैतिक तत्वे, राष्ट्रप्रेम, भौगोलिक माहिती, इतिहास, त्या देशाची संस्कृती, इतिहासातील प्रसिद्ध व्यक्तींचा परिचय, त्यांचे तत्वज्ञान यांसारख्या अनेक गोष्टींची माहिती अभ्यासक्रमानून होते. तर्कशुद्ध विचार, शास्त्रीय ज्ञान या गोष्टीदेखील शिक्षणामुळेच मुलाला प्राप्त होतात.

शाळेमध्येच औपचारिक नियमनांना महत्त्व असते. सर्व गोष्टी मुलाच्या मनाप्रमाणे त्याठिकाणी होत असत नाहीत. शिस्तीच्या नियमाप्रमाणे वागवे लागते. मुलांमध्ये असणाऱ्या अनेक भावनांना आकार देण्याचा प्रयत्न, शिस्त लावण्याचे काम, त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणे हे शिक्षणाच्या माध्यमानून होत असते. शाळेतील समाजीकरणाने महत्त्वाचा प्रभाव शिक्षकांचा असतो. कारण विद्यार्थी आपल्या शिक्षकांचे वर्तन आदर्श मानून त्याप्रमाणे वागण्याचा प्रयत्न

प्रयत्न करत असतात. मुलांच्या मनावरती संस्कार करण्याचे कार्य शाळा करत असते. यामुळे शाळा व शिक्षक हे आधुनिक समाजातील समाजीकरणाचे महत्त्वाचे साधन म्हणून ओळखले जाते.

3]

शेजारी :-

मुलांच्या आयुष्यामध्ये कुटुंबानंतर प्रथम जास्तीत जास्त संबंध शेजारील कुटुंबाशी येत असतो. समाजीकरणाच्या प्रक्रियेन आपल्या कुटुंबाचा शेजारी हा घटक देखील महत्त्वपूर्ण मानला जातो. लहान मुल चालायला शिकल्यानंतर शेजाऱ्या घरामध्ये अधिक वेळ व्यतित करत असते. शेजारील व्यक्ती, त्यांचे व्यक्तिमत्व, त्यांचे वर्तन, कुटुंबाचा दर्जा, व्यवसाय याचा परिणाम मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वावर येत असतो. कळत - नकळतपणे लहान मुलावर शेजारी अनेक गोष्टी रुजवण्याचा प्रयत्न करतात. समाजीकरणामध्ये अनेक प्रकारच्या भूमिका आणि व्यक्तिमत्त्वाचा विकास साधण्याचा प्रयत्न सुरु असतो. अशावेळी कुटुंबाशेजारील लोकांचे मार्गदर्शन महत्त्वाचे ठरते. शेजाऱ्या कुटुंबामध्ये घडणाऱ्या घटनांचे निरीक्षण लहान मुलाकडून केले जाते. शेजारी जर विभिन्न जातीधर्माचे असतील तर मुलांना पुढा नवीन संस्कृतीची ओळख होते. समाजीकरणाच्या अडथळीने मुलांची ती गरज असते. यासाठीच समाजीकरण प्रक्रियेमध्ये शेजारी हे महत्त्वपूर्ण साधन मानले जाते.

4]

समवयस्कांचा समूह :-

कुटुंबातील ज्येष्ठ सदस्य, शाळेतील शिक्षक, शेजारी यांच्याहून वेगळ्या पद्धतीने समाजीकरण समवयस्क मित्रांच्या समूहाकडून घडून येते. घराशीजारील मुलांच्या वयाची इतर मुले, शाळेतील मित्र, खेळाच्या मैदानावरील मित्र यांच्याशी संबंध येऊन आंतरक्रिया घडून येतात. अशा आंतरक्रियांमधूनच समाजीकरणाची प्रक्रिया गतिमान होत असते.

समवयस्क मित्रांच्या समूहामध्ये सर्वजण वयाने समान असतात. त्यामुळे त्यांच्यातील संबंधांमध्ये मनमोकळेपणा निर्माण झालेले असते. पुढाकडे कोणत्याही प्रकारचे दडपण नसते. त्यावेळी समूहांत आपले प्रश्न, शंका परस्पराना सांगितल्या जातात. ज्या गोष्टींची माहिती कुटुंब किंवा शाळेमधून मिळत नाही. अशी

साहित्यी साहित्य होते. विशिष्ट भूमिका कशा पार पाडायच्या याची रंगीत तालीम या ठिकाणी हीत असते. मुलांना आपल्या वयाच्या व्यक्तींशी कसे वागायचे हे समजू शकते. या आंतर-क्रियांमधून त्यांची सामाजिकता वाढीस लागते. अनेक सामाजिक भूमिकांचे संपादन मुलांकडून केले जाते. आपल्या कला गुणांचा आविष्कार करण्याची संधी मित्रांच्या समूहांत अधिक मिळत असते. आत्तापर्यंत मिळालेल्या साहित्यातील, ज्ञानातील कमतरता मित्रांकडून भरून काढल्या जातात. व्यक्ती आपल्या आवडी-निवडी, वेगवेगळे अनुभव, छंद, लैंगिक शब्द, आपल्या मित्रांमध्ये व्यक्त करत असतात. समवयस्क मित्रांच्या संगतीत राहिल्याने आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या अस्तित्वाची खरी जाणीव होते. कुटुंबामध्ये आपुलकीचे नात्याने वागवले जाते. मात्र मित्रांच्या समूहामध्ये आपुलकीबरोबर शैथिलीक भावेत व्यवहार होत असतात. त्यामुळे मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वातील दोष दूर होतात. एकूणच समवयस्क मित्रांच्याबरोबर होणाऱ्या व्यवहारातून मुलांच्या स्व-ची जडणघडण होते. समाजीकरणातील या साधनांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे.

5]

जनसंपर्क माध्यमे :-

आधुनिक विश्वात सर्वत्र व्यक्तींच्या समाजीकरणात जनसंपर्क माध्यमांना अत्यंत महत्त्व आहे. कारण जनसंपर्क माध्यमे असंख्य वेळी लोकांपर्यंत एकाच वेळी पोहोचतात. या साधनांच्या सहाय्याने लोकांना नवनवीन साहित्यी प्राप्त होते. वर्तमानपत्र, मासिके, दूरदर्शन, आकाशवाणी इ. प्रभावी जनसंपर्क माध्यमे आहेत. या साधनांमधून करमणुकीबरोबरच नवीन विषयांची साहित्यी लोकांना होते. संस्कृती आणि परंपरा याचे जतनही केले जाते. त्याचप्रमाणे समाज परिवर्तनासाठी व्यक्तींना अनुकूल बनवू शकतात. एकूणच या माध्यमांच्या सहाय्याने प्रभावीपणे समाजीकरण घडवून आणले जाते.

विविध ग्रंथ, पुस्तके ते शब्दकोषापर्यंतच्या साहित्यामधून व्यक्तिमत्व विकासासाठी आवश्यक असणारी साहित्यी देण्याचे काम के जाते. आधुनिक समाजाने तंत्रज्ञानाच्या सहाय्यानेदेखील समाजीकरण घडवून येते. उदा. इंटरनेट, सामाजिक कार्यकर्ते, समाजसुधारक, विचारवंत यांच्याकडूनही समाजीकरण केले जाते. जी साहित्यी

व्यक्तिपर्यंत सहज पोहचत नाही. अशी माहिती जनसंपर्क साधनांच्यामुळे सहज उपलब्ध होते. मात्र या साधनांच्या अमर्याद वापरामुळे मुलांच्या मनावर बरिड परिणाम होताना हे देखील वास्तव आहे.

सारांश :-

नवजात बालकाचे पुरा सामाजिक मानवान रुपांतर करणारी सामाजीकरण ही प्रक्रिया वरील साधनांच्या सहाय्याने पूर्ण केली जाते.

C] सामाजीकरणाचे महत्त्व :- Importance of Socialization

प्रस्तावना :-

मानवप्राणी हा इतर सर्व प्राण्यांमध्ये सजीव सृष्टीमध्ये सर्वश्रेष्ठ ठरला आहे. यामागे मानवी जीवनातील सामाजीकरण ही प्रक्रिया महत्त्वाची आहे. जन्माला आलेल्या बालकाच्या समाजातील क्रियाशील सदस्य बनवण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या स्व व्यक्तिमत्त्व विकास करण्याचे कार्यदेखील सामाजीकरण प्रक्रियेकडूनच पार पाडले जाते. मानवप्राणी आणि समाज या दोन्ही घटकांच्या दृष्टीने सामाजीकरण प्रक्रिया महत्त्वाची आहे. यासाठीच समाजजीवनातील सामाजीकरण ही एक केंद्रिय महत्त्वाची प्रक्रिया म्हणून ओळखली जाते. या प्रक्रियेचे असणारे महत्त्व पुढीलप्रमाणे :-

9) जैविक, शारीरिक, मानवप्राण्याचे रुपांतर सामाजिक मानव प्राण्यामध्ये करणे :-

जन्माला आलेल्या बालकाजवळ कही अनुवांशिक, जैविक, शारीरिक क्षमता असतात. मात्र त्या बालकाक कशाचीही कोणत्याही प्रकारची जाणीवानसते. म्हणजेच ते बालक केवळ शरीराने मानवप्राणी असते. अशा शारीरिक मानवप्राण्याला समाजामध्ये जीवन जगण्यासाठी विभिन्न घटकांची ओळख करून देणे, अभिरूपा पार पाडण्याचे सामर्थ्य देणे, समाजत्वा क्रियाशील सदस्य बनविणे हे आवश्यक असते. हे कार्य सामाजीकरणाच्या साध्यमातून पूर्ण करून त्या बालकाचे रुपांतर सामाजिक मानवप्राण्यात केले जाते. शारीरिक मानवाने रुपांतर सामाजिक मानवामध्ये होत असल्याने सामाजीकरण प्रक्रियेला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

2]

शिक्षण आणि संस्कार याची ओळख करून देणे :-

समाजीकरण

घडत असताना कुटुंब, शेजारी, शिक्षक या साधनांच्या सहाय्यां मुलांच्या मनावरती आणि वर्तनावरती शिक्षण आणि संस्कार बिंबवण्याचा प्रयत्न केला जातो. शिक्षणीसंबंधी समाजाच्या अपेक्षा महत्त्व, त्याचे पालन हे व्यक्तीला शिकवले जाते. व्यक्तीगत आणि सामाजिक जीवनात शिक्षण, संस्कार, आत्मनियंत्रण कशासाठी आवश्यक आहे. हे देखील समाजीकरणाच्या सहाय्याने शिकवले जाते. समाजाच्या अपेक्षेप्रमाणे मुलांचे वर्तन असावे यासाठी हे काम समाजीकरणाच्या माध्यमानून पार पाडले जात असल्याने या प्रक्रियेला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

3]

व्यक्तिमत्व विकास :-

प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास घडवून आणणे हे समाजीकरण प्रक्रियेचे विशेष योगदान मानता. व्यक्तीच्या जीवनात समाजीकरण प्रक्रिया निरंतरपणे सुरु असते. व्यक्तीचा इतरांशी संपर्क होऊन असंख्य प्रकारच्या आंतरक्रिया होत असतात. अशा आंतरक्रियांमधूनच व्यक्तीमधील 'स्व' या स्वकल्पनेचा विकास घडून येतो. अनेक मानसिक घटकांचे संवय घडून येते. सामाजिक भूमिका, सामाजिक मूल्ये इंचे संपादन केले जाते. व्यक्तीचे समाजीकरण घडून येणे आणि व्यक्तिमत्त्व विकास होणे या दोन्ही घटना विभिन्न नसून एकत्र प्रक्रियेच्या दोन बाजू आहेत.

4]

संस्कृतीचे संक्रमण करणे :-

समाजीकरण प्रक्रियेच्या आधारे समाजातील प्रत्येक नवीन पिढीकडे आपल्या समाजाच्या पूर्वीपासून चालत आलेल्या सामाजिक चालीरिती, परंपरा, हस्तांतरित केल्या जाणाऱ्या व्यक्तीच्या वर्तनाविषयीच्या कल्पना ब्रध्दा, सामाजिक मूल्ये, ज्ञान, कौशल्य, तंत्रज्ञान, रीतीरिवाज म्हणजेच समग्र जीवनपद्धती, संस्कृती समाजीकरणाच्या माध्यमानून हस्तांतरित केली जाते. संस्कृतीचे हे हस्तांतरण किंवा संक्रमण एका पिढीकडून पुढल्या पिढीकडे निरंतरपणे केले जाते. हे काम समाजीकरण प्रक्रियेच्या माध्यमानून

पार पाडले जात असल्याने समाजीकरण प्रक्रियेला महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

5]

समाजव्यवस्थेचे सातत्य आणि स्थैर्य टिकवून ठेवणे :-

समाजीकरण

प्रक्रियेमुळेच कोणत्याही समाजाला त्यातील व्यवस्था टिकवून ठेवणे त्याचे स्थैर्य अबाधित राखणे शक्य होते. कारण समाजीकरण प्रक्रियेत समाजाने योग्य मानलेल्या वर्तन पध्दतींचा स्विकार करव्यास व्यक्ती शिकवले जाते. त्यामुळे विविध सामाजिक संस्था त्यामधून निर्माण झालेली समाजव्यवस्था स्थिर राहणे शक्य होते. समाजातील बहुसंख्य व्यक्तींचे समाजीकरण चांगल्या पध्दतीने घडून आले तर समाजव्यवस्थेमध्ये गोंधळ किंवा अस्थिरता निर्माण होत नाही. यासाठी आवश्यक अशा श्रमिका योग्य पध्दतीने पार पाडण्याचे शिक्षण व्यक्तीला समाजीकरणाच्या माध्यमातून दिले जात असल्याने समाजव्यवस्थेमध्ये सातत्य आणि स्थिरता निर्माण झालेली आहे.

6]

सामाजिक नियंत्रणाचे प्रभावी साधन :-

समाजीकरण ही प्रक्रिया व्यक्तीच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्याचे एक प्रभावी साधन किंवा यंत्रणा म्हणून ओळखली जाते. केवळ शारीरिक शिक्षा किंवा दंडशक्तीचा वापर करून पीलिस कायदे यांचा वापर करून लोकांच्या वर्तनावर नेहमीच नियंत्रण ठेवणे अशक्य असते. अशा प्रकारचे नियंत्रण वाह्य नियंत्रण म्हणून ओळखले जाते. मात्र समाजीकरणामध्ये व्यक्तीला वर्तन कुसे असावे हे शिकवले जाते. अशा वर्तनाचे व्यक्तींकडून अंतरीकरण होत असल्याने त्या गोष्टी व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचा भाग बनताना अशा प्रकारचे अंतरीकरण झाल्याने समाजीकरण हे सामाजिक नियंत्रणाचे एक प्रभावी साधन ठरते.

7]

नैराश्य भावनेवर मात :-

व्यक्तीच्या सर्वच इच्छा, आकांक्षा नेहमी पूर्ण होतीलच असे नाही. अशावेळी व्यक्तीच्या मनामध्ये नैराश्याची भावना निर्माण होण्याची शक्यता असते. या नैराश्य भावनेवर मात करण्याची जबाबदारी कुटुंब आणि समाज यांच्याकडून घेतली जाते.

समानिकरणाच्या सहाय्याने अशा परिस्थितीला बिकट प्रश्नांना सामोरे जाव्याचे अप्रत्यक्षपणे शिकवले जाते. त्यामुळेच अशा आवनेवर्ती मान करता येते. अन्यथा अपेक्षाभंग झालेल्या व्यक्तीचे वर्तन समाजासाठी घातक ठरू शकते.

8]

विविध प्रकारची कौशल्ये शिकवली जाताना :-

व्यक्तीला सामाजिक जीवन जगण्यासाठी आवश्यक आणि उपयुक्त असणारी मानसिक, सामाजिक, शारीरिक कौशल्ये समानिकरणाच्या माध्यमानून शिकवली जाताना. त्यामुळे समाजाच्या उद्दिष्टानुसार अपेक्षित वर्तन व्यक्तीला पार पाडता येते. आवश्यक अशा क्षमतांचा विकास घडवून आणण्याचे काम समानिकरण प्रक्रियेच्या सहाय्याने पार पाडले जाते.

9]

सामाजिक भूमिका पार पाडण्यासाठी पात्र बनविणे :-

प्रत्येक व्यक्तीला वानपणापासून ते मृत्यूपर्यंत सामाजिक जीवनात अनेक भूमिका पार पाडण्या लागतात. उदा. मुलगा, विद्यार्थी, पती, वडील, नोकरदार इ. समानिकरणाच्या सहाय्याने प्रत्येक भूमिका त्या भूमिकेशी सुसंगत असे वर्तन, अधिकार आणि कर्तव्य या सर्व गोष्टी पार पाडण्यासाठी आवश्यक असणारे शिक्षण व्यक्तीला दिले जाते. यत्तच अर्थ सामाजिक भूमिका पार पाडण्यासाठी पात्र किंवा योग्य बनवण्याची प्रक्रिया समानिकरणाच्या सहाय्याने पूर्ण केली जाते.

10]

समाजाचा क्रियाशील सदस्य बनवण्यासाठी आवश्यक पात्रता निर्माण करण्याचे कार्य समानिकरणाच्या माध्यमानून पार पाडले जाते.

सारांश :-

मानवी समाजातील संस्कृती ही मानवाच्या गरजांची पूर्तता करणारी एक व्यवस्था म्हणून ओळखली जाते. सदस्यांनी या संस्कृतीचा जास्तीत जास्त भाग आत्मसात करण्यासाठी समानिकरण ही प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण मानली जाते. समानिकरणामुळेच शारीरिक, जैविक मानवप्राण्याचे रूपांतर सामाजिक मानवप्राण्यात होत संस्कृती

संक्रमण हुका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे होत असल्याने समाजाचे आतंय टिडून राहते. म्हणजे व्यक्ती आणि समाज या दोघांच्याही दृष्टीने समाजीकरण प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण ठरते.

*

दिधीत्तरी प्रश्न :- **Broad Questions**

- 1) समाजीकरणाची व्याख्या आणि अवस्था स्पष्ट करा. किंवा समाजीकरण प्रक्रियेमधील अवस्था / टप्पे / पाथ्या स्पष्ट करा.
- 2) समाजीकरणाची साधने किंवा माध्यमे स्पष्ट करा.
- 3) समाजीकरण प्रक्रियेचे महत्त्व स्पष्ट करा.

*

टिपालिहा. **Short Notes**

- 1) समाजीकरणाच्या अवस्था / टप्पे / पाथ्या.
- 2) समाजीकरणाची साधने / साध्या / माध्यमे.
- 3) समाजीकरणाने महत्त्व / उपयोगिता.